

ПРЕГОВОРИ У МАНАСТИРУ ПРАСКВИЦИ ИЗМЕЂУ ОКУПАТОРА И ПАШТРОВСКИХ ПАРТИЗАНА (30. X 1942)

Квислиншки покрет у Црмници, Бару, Будви и Паштровићима почео је организованије иступати у марту и априлу 1942. године. Окупатору је пошло за руком да у овим мјестима организује квислиншке „националне одборе“, затим квислиншке оружане формације и да их употребе у борби против народноослободилачког покрета. У Бару је 28. марта одржан збор на коме је донесена резолуција којом се осуђује народноослободилачки покрет и изражава спремност да се против партизана „поведе енергична оружана борба до коначног њиховог уништења...“¹ Једна група Црмничана одржала је 11. марта на Цетињу састаanak са кога је упутила позив партизанима у Црмници да престану са борбом, да положе оружје и да се предају окупатору.² На збору од 6. априла, одржаном у сали Окружног суда у Цетињу, Црмничани који су живјели у Цетињу донијели су резолуцију којом се обавезују да ће прихватити оружје „како би своју нахију ослободили од странаца и последњег олоша црногорскога“.³

У Будви је 12. априла одржан збор и изабран Одбор националног покрета у који је ушло неколико грађана и сељака. По завршетку збора присутни су се уписивали у „национални покрет“ и у војне јединице. Према писању „Гласа Црногорца“, националном покрету је пришло „неколико стотина сељака и грађана“, а млађи су се јавили да приме окупаторско оружје.⁴

У априлу је основан „национални одбор“ и у петровачкој општини, који се такође ставио у службу окупатору, вршећи масовна хапшења и интернирања становништва. Секретар „националног одбора“ у Петровцу положио је заклетву пред капетаном Вивијаном, командантом мјеста у Петровцу, „да ће се борити раме уз раме са италијанским војницима противу народноослободилачке војске“.⁵

Реакционарне снаге у Црмници, Паштровићима, Бару и Будви повезале су се с окупатором у борби против свог народа. Је-

¹ Глас Црногорца, бр. 11, 11. април 1942.

² Исто, бр. 6, 14. март 1942.

³ Исто, бр. 11, 11. април 1942.

⁴ Исто, бр. 13, 18. април 1942.

⁵ Побједа, бр. 22, 15. април 1945.

дан дио свештенства такође се ставио у службу окупатору. Они су обилазили села и градове и држали проповиједи против партизана и народноослободилачког покрета. Тако су се нашли на истој линији — у служби окупатора — дио клера и четничко-сепаратистички прваци у срезу барском.

Послије повлачења НОП батаљона „Јован Томашевић“ и „Стеван Штиљановић“ 13. априла 1942. године, на подручју барског среза остао је да ради мали број партизана — позадинских радника. Њихов положај био је изванредно тежак. Јаке квислиншке снаге налазиле су се мање-више у свим селима. Оне су отежавале контакт позадинаца са породицама, симпатизерима и осталим родољубима који су били за народноослободилачки покрет. С друге стране, велики број партизанских породица, симпатизера и присталица народноослободилачког покрета био је у затворима, логорима, или под сталним надзором и са ограниченим кретањем, док су њихове куће претежно биле спаљене. У Будви, Милочеру, Петровцу, Сутомору, Бару и Улцињу, затим на Суторману, Вирпазару, у Брчелима и на Брајићима (тврђава Комсач), поред квислиншких биле су стационариране и јаке окупаторске трупе.⁶ Заједно с италијанским јединицама квислинзи су предузимали честе покрете широкх размјера, што је позадинским радницима отежавало рад и доводило у питање и сам опстанак. У циљу застрашивања народа, окупаторске и квислиншке јединице су вршиле повремене упаде у села — претежно у она за која су имали податке или су претпостављали да држе партизане, вршећи при том хапшења, претрес кућа, пљачку, малтретирајући становништво и сл. Нарочито су осјетила терор Италијана и квислинга она села која су од почетка била за народноослободилачки покрет.⁷

Покрети по селима, праћени редовно насиљем над становништвом, окупатору и квислинзима нијесу донијели очекиване резултате, јер је становништво у већини било и остало привржено народноослободилачкој борби. У изузетно тешким условима људи су пружали помоћ партизанима, склањали их, хранили и обавјештавали о покретима окупаторских и квислиншких јединица, о мјерама које су окупаторско-квислиншке власти предузимале и о свему што је партизанима-позадинцима могло бити од користи. Ево шта је о томе забиљежено у сјећањима активиста НОП-а која се односе на Паштровиће: „Становништву је онемогућено кретање ван села. Храна ни никакви материјал није се смио носити ван села, чак ни при извођењу пољских радова и чувању стоке. Становништво је било стално под присмотром и поједино осумњичени морали су се сваког дана јављати непријатељу. . .

⁶ Др Душан Живковић, *Бока Которска и Паштровићи у народноослободилачкој борби*, Војно дело, Београд 1964, стр. 261.

⁷ Исто.

Туча, халшпења и пљачка су свакодневна појава у овој години... И поред оваквих опасности редовно је дотурана храна, вијести и друпи материјали партизанима који су се налазили на терену“.⁸

Немајући снаге да издрже тешке услове живота, илегалци из будванске општине предали су се окупатору средином јуна 1942. године, а један од њих извршио је самоубиство. Окупатор је рачунао да ће се на сличан начин обрачунати и с илегалцима који су се налазили на подручју Паштровића. На Паштровској гори било је 17 партизана-позадинаца, који су политички дјеловали и радили међу становништвом у паштровским селима.⁹ Међу њима је било 6 чланова Партије који су чинили партијску ћелију у Паштровићима.¹⁰ То је окупатору и квислинзима задавало велику бригу, па су настојали да се са њима по сваку цијену обрачунају. Пошто војне акције и сличне мјере притиска нијесу уродиле плодом, одлучили су да путем преговора придобију или приволе партизане на предају.

Националистички командант Будве позвао је крајем августа 1942. године партизане на Паштровској гори да се предају националистичким властима до 5. септембра.¹¹ Он је истовремено од команде националних трупа Црне Горе тражио да му „хитно пошаљу муницију, као и оружје, јер ће ако се партизани не одазову позиву до 5. септембра спровести оружану акцију против истих на Паштровској гори“.¹² Међутим, паштровски партизани нијесу се одазивали овом позиву. Италијанска команда са своје стране поручила је почетком септембра партизанима на Паштровској гори да жели да са њима ступи у контакт. Одговарајући на ову поруку, партизани су Команди италијанских трупа у Будви ставили до знања да нијесу заинтересовани за преговоре на којима би тема разговора била њихова предаја, али нијесу одбили могућност сусрета с неким вишим италијанским официром да би га упозорили на поступке оку-

⁸ Мемоарска грађа за подручје Паштровића, налази се у Општинском комитету ОК Будва (нерегистровано).

⁹ Анђус Перов Андрија, Из Тудоровића, Ђурашевић Митров Ристо, из Тудоровића, Ђурашевић Симов Андрија, из Тудоровића, Куљача Николлин Ђуро, из Куљача, Куљача Лукин Перо, из Куљача, Куљача Лазов Марко, из Куљача, Куљача Родоров Саво, из Куљача, Кажанепа Стијепов Јово, из Далковића, Кажанепа Илијин Блажо, из Пржног, Митровић Симов Божо, из Пржног, Митровић Крстов Панто, из Пржног, Зеновић Симов Крсто, из Крстаца, Павловић Видов Митар, из Ријеке, Медиповић Томов Илија, из Жукосвице, Медиповић Савов Мило, из Жукосвице, Медин Илијин Душан, из Петровца, и Медин Ников Владо, из Петровца. Од Ратног суда на Цепињу на смрт су били осуђени: Анђус Перов Андрија, Кажанепа Илијин Блажо и Митровић Симов Божо (Архив Историјског института Типоград — у даљем тексту: АИИТ — 4288/IV 4г—5 (42, Опис разговора између Марка Ј. Куљаче и италијанског бригадног генерала Лурдијана, написан 2. новембра 1942).

¹⁰ АИИТ, 12003/VIII 1и—15/45, Развој народноослободилачке борбе у бившој општини Свети Стефан — мемоарска грађа.

¹¹ АИИТ, IV 4ф—34/42, Писмо капетана Миливоја Митровића од краја августа 1942.

¹² Исто.

паторских војника према недужном становништву у паштровским селима. Подстакнути оваквим одговором, Италијани обнављају понуду за преговоре. Овом приликом то је урадио бригадни генерал Антонио Луридијани, командант сектора у Бару. Партизани су начелно прихватили понуду. За мјесто преговора Италијани су понудили Цетиње, обећавајући пуну сигурност представнику партизана. Међутим, партизани су то одбили и предложили да се преговори воде на територији Паштровића — у манастиру Прасквици. Генерал Луридијан је овај предлог прихватио. На састанку на Томиној њиви на Паштровској гори партизани су одлучили да са њихове стране преговоре води Марко Л. Куљача, и то на основу ставова који су на том састанку утврђени.¹³

Преговорима, који су одржани 30. октобра, с италијанске стране су присуствовали: генерал Антонио Луридијан, командант сектора у Бару и заступник команданта дивизије Перуђа, његов син поручник Папи, као тумач, командант партизона из Петровца мајор Ђирино и његов ађутант, синђел Филарет Копривица и командант националиста у Будви капетан Миливоје Н. Митровић, као тумач и посматрач. Разговор је вођен између италијанског генерала Луридијана, с једне, и Куљаче, с друге стране. Капетан Миливоје Митровић описао је овај разговор три дана лошто је одржан. Тај документ је сачуван и он нам служи као главни извор за ову тему, уз сјећање Марка Куљаче, који наводи да су неки његови одговори у опису нетачно интерпретирани и подешени онако како је одговарало италијанском генералу као представнику окупаторске силе и „националистима“.

Према опису М. Митровића, Куљача је, под оружјем и без пратње, сишао са Паштровске горе, прошао кроз села која су била посједнута од националистичких јединица и дошао на преговоре у Прасквицу. На њему је била блуза, „кроја артиљеријског официра југословенске војске, на глави плитка црна шубара, на ногама опанци од гуме. Преко обадва рамена реденици пушчане муниције, о пасу објешене 4 крагујевачке бомбе (јајасте) од којих три дефанзивне и једна афанзивна, пиштољ и дволгод“. При уласку у манастирски салон Куљача је стао на врата у ставу мирно и присутне поздравео војничком поздравом: „На његов поздрав италијански официри не одговарају ништа, већ га посматрају знатижељно“. Митровић је представио Куљачу генералу Луридијану и рекао му да је син „дошао да преговара у име 17 одметника из Паштровића“. Пошто је био наспрам генерала Луридијана за округли сто, Луридијан му је поставио питање: „Зашто си дошао“. „Како“ — уписао је кратко Куљача. Настао је тајац и сви су очекивали шта ће генерал даље рећи. „Какву си одлуку ти донио, да ли ћеш се предати“ — наставио је генерал. „Ја се нећу предати“ — одговорио је

¹³ Сјећање Мила Медиговића, забиљежио аутор ових редака 14. октобра 1968.

одлучно и прибрано Куљача. „А какву су одлуку донијели твоји другови“ — било је следеће питање. „Ми смо сви ријешили да се не предајемо“ — усљедио је одговор Куљаче. Генерал је затим одржао краћу тираду и између осталог рекао: „Зашто сте подигли борбу против нас? Ми нијесмо дошли као окупатор. Ми смо дошли културном мисијом, да вам помогнемо у борби од већег зла“.¹⁴ На то је Куљача одговорио: „Ви сте у нашу земљу дошли као окупатор и поробили нас. Не оспоравам културу италијанској нацији, али ваш поступак према нашем народу говори супротно вашим ријечима. Сваки народ па и ваш прихватио би оружје да се бори против туђина. Зар се нијесу ваши супраћани Гарибалди и Маџини борили за слободу“.¹⁵ Овакав одговор изненадио је генерала који је видио да има посла с одважним и политички зрелим човјеком.

Послије краће паузе Луридијан је блажим тоном наставио: „Можда сте такву одлуку донијели под условима које сте до сада имали, али ако би вам ја дао нове — повољније услове да ли би се онда предали?“ Нове услове прочитао је затим тумач, поручник Папи, који гласе:

„Гарантујем у име Гувернера Црне Горе сљедеће:

1 — Обавезујем се дати повољно мишљење на молбе које ће сваки поједини одметник осуђен на смрт од стране Ратног суда на Цетињу упутити цару и краљу Италије за помиловање;

2 — Гарантујем живот свима онима који нису осуђени од стране Ратног суда на Цетињу, сем онима који су починили дивљаштва;

3 — Обећавам пустити на слободу у року од мјесец дана све оне за које се утврди да нису починили који злочин;

4 — У року од 5 дана биће пуштене фамилије одметника које се налазе као таоци у логорима Будве, Петровца и Бара, сем оних чланова фамилија који одговарају за какво друго дјело“.¹⁶

Генерал је, затим, преко тумача, упознао Куљачу са текстом молбе за помиловање коју треба да упуте цару они „одметници“ кој су од стране Ратног суда на Цетињу осуђени на смрт. Текст молбе гласи:

„Његовом Величанству Краљу Италије и Албаније и Цару Етиопије. . .

Ја ниже потписани. осуђен од Ратног суда на Цетињу за учествовање у нападима на оружане снаге италијанске војне силе; одвођење приватне особе; насиље над приватним особама, признајем да сам био заведен, у оним трагичним тре-

¹⁴ АИИТ, 4288/IV 4г—5 (42), Опис разговора између Марка Л. Куљаче и генерала Луридијана од 30. октобра 1942.

¹⁵ Сјећање Марка Л. Куљаче, забилежио аутор свих редака 23. марта 1963. године.

¹⁶ АИИТ, 4288/IV 4г—5 (42), бр. 4288, Опис разговора између Марка Л. Куљаче и генерала Луридијана од 30. октобра 1942.

нуцима Црне Горе, од плаћених агената стране пропаганде, који су и мене попут многих других завели лажним обећањима.

Кајем се за сва дјела која сам починио и молим Ваше Величанство за милост ради спасења моје породице...¹⁷

Генерал је затим Куљачи поново поставио питање: „Да ли хоћеш под оваквим условом да се предаш?“ Куљача је категорички одговорио: „Ја се нећу предати“. Са изразитом нервозом Луридијан је наставио: „А зашто ти нећеш да се предаш, када ти се гарантује глава... Када ти ријеч даје официр, генерал италијанске војске, која има да се одржи“. „Не могу се предати“ — одговорио је Куљача... „Ја сам се дигао 13. јула за ослобођење своје отаџбине и на тој линији остајем. Ми не мрзимо вас Италијане као нацију, али вас мрзимо као окупатора и вас и ма ко други то био... Не могу да говорим за друге, истакао је Куљача, сваки ће се одлучити по својој вољи, а ја нити ико други од нас нећемо утицати на другог да се преда или не преда, већ нека се свако определијели по својему мишљењу“.¹⁸

Генерал је упитао Куљачу да ли је учествовао у борбама против италијанских трупа у Црној Гори. На то му је Куљача одговорио: „Јесам у борбама од 13. јула, а био сам и на Пљевљима“. На питање генерала: „Да ли си ти комунист или националист“. Куљача је, према опису, одговорио: „Ја сам националист, а са комунистима немамо никакве везе од њиховог распада у априлу мјесецу. Нас 17 живимо сами у Паштровској гори“.¹⁹ Генерал је даље додао: „Па када си националист зашто не сарађујеш са нама као генерал Ђукановић, командант националиста“. Е, знате сваки има своје мишљење“ — одговорио је Куљача. Међутим, према сјећању, Куљача каже да је на ова питања одговорио отприлике следеће: „У садашње доба ваше окупације и рушења наше државе, повреде националног достојанства и одузимања слободе нашем народу није важно питање моје политичке припадности. Сви они који су сарађивали са окупатором и до краја остали уз њега, неминовно су издали свој народ без обзира како су себе називали. Тако је било кроз нашу историју. Шта би Ви радили да смо ми окупирали Вашу земљу, би ли се борили против нас, или би служили нама. Према томе оцјените тај национализам и националисте који сарађују са вама“.²⁰ По Куљачи, генерал на ово није ништа одговорио, већ је, како и у опису стоји, узвикнуо: „За љубав божју ја не знам зашто нећете да се предате када имате овакве услове“. „Ми се предати не можемо, а нападати нећемо никога и Италијани и националисти могу да спроводе своје и војничке и политичке акције, ми их нећемо ометати“, гласио је одговор Куљаче, како је у опису

¹⁷ Исто.

¹⁸ Исто.

¹⁹ Исто.

²⁰ Сјећање Марка Ј. Куљаче, забиљежио аутор ових редака 20. марта 1968.

забиљежено.²¹ Куљача тврди, међутим, да је рекао: „Наша је ствар тдје ћемо се и када борити“.²² Генерал је упозорио Куљачу да ће, ако се они остали партизани не предају, предузети војну акцију којом ће „одметници“ бити уништени, на шта је Куљача одговорио да ће кад буду притијешњени и дођу у питање њихови животи — прихватити борбу.

Послије тога презентирао је списак папштровских илегалца. По Куљачи, у опису је нетачно наведено да је он дао имена илегалца, већ да су списак Италијани донијели собом, а на њихово питање да им даде имена партизана Куљача је одговорио: „Ви знате шта је војна тајна“.²³

Пошто је увидио да не може изаћи на крај с партизанским преговарачем, генерал је рачунао да би му можда нешто могло помоћи присуство Куљачине мајке која се налазила у затвору у Будви. Зато је наредио да се она доведе из затвора у манастир Прасквицу. Ађутант команданта гарнизона у Петровцу с једним „националистом“ пошао је колима у Будву да то уради. У међувремену генерал је наредио да Куљача из собе у којој су вођени разговори пријеђе у сусједну. Послије извјесног времена stigла је Куљачина мајка Јела, поздравила се и пољубила са сином, затим приступила осталима и поздравила се са њима. „На лицу јој се види озбиљност, никакав знак радости или жалости, као окамењена је. По руковању нуде јој да сједне, док остали сви стоје... Гледа право генерала и незна што се ово збива“. Упозната је да јој је син „дошао на преговоре и да ће последице преговора опет у шуму. На њеном лицу не појављује се никаква реакција на ове ријечи, већ и даље је окамењена“.²⁴

Италијански генерал јој се обратио ријечима: „Ваш син, ако хоће може да извуче главу ако се преда, иначе нећете га више видјети. Ваш син, наставио је генерал, треба да одговори друштвеним обавезама и да се врати друштву и заједници“. Сасвим прибрано она му је одговорила: „Ја му не могу ништа, нека чини како му је воља, ако му је боље да се преда нек се преда, ако није нека се не предаје, а ја ћу и даље остати у затвору, боље и да ја патим него он“.²⁵ Игуман Филарет Копривица се сјећа да је генерал Куљачиној мајци рекао још и следеће: „Син ће ти, ако се не преда погинути у борби“. Она је хладнокрвно одговорила: „... за слободу су погинули многи његови другови, па нека и он погине... Увјерена сам да ће за ова сва зла неко некада одговарати. А ја, ако цркнем у италијанском затвору, Италија се неће за то прославити, нити наша држава због моје

²¹ АИИТ, 4288/IV 4л—5 (42), Опис разговора између Марка Л. Куљаче и генерала Лурдидијана од 30. октобра 1942.

²² Сјећање Марка Л. Куљаче, забиљежио аутор ових редака 20. марта 1968.

²³ Исто.

²⁴ АИИТ, 4288/IV 4л—5 (42), Опис разговора између Марка Л. Куљаче и генерала Лурдидијана до 30. октобра 1942.

²⁵ Исто.

смрти пропасти“.²⁶ Очито незадовољан, генерал се затим обратио Куљачи повишеним гласом: „Ти као члан друштва треба да се вратиш заједници, раду и послу као сваки грађанин, оваквим твојим поступком не чиниш услуге својој земљи, којој је потребан мир“.²⁷ Куљача је на то, према опису, одговорио: „Ја се сада не могу предати, — остаћу у шуми до краја рата, јер се још не зна ко ће добити овај рат. Ако га добијете ви ја ћу онда са свим оружјем доћи пред вашим властима и рећи им ево ме, ево моја глава, сјеците“. Исправљајући у нијанси овај дио текста у опису Куљача каже да је одговорио: „Предаје нема. Ја ћу наставити борбу. Вјерујем да ће те ви изгубити рат. А ако га добијете, у што не вјерујем, онда и ја долазим као и сваки војник у обзир да се предам побједнику“.²⁸ Веома нервозан генерал је још три пута узастопно рекао Куљачи: „Ти се мораш предати“. Међутим, одговор је увијек био исти.²⁹

Генерал Луридијан је увидио да је даље вођење разговора беспредметно, па је тражио да у вези са његовим захтјевом у току истог дана добије одговор и од осталих устаника. Куљача му је рекао да није у могућности за тако кратко вријеме обавијестити другове и доставити одговор, али да ће то учинити кроз неколико дана. Генерал је затим изразио жељу да разговара са „свих 17 одметника“. Куљача је рекао: „Ја Вам то не могу обећати прије него се договорим са друговима. А где би се састали“. Генерал је предложио да се састану у тврђави на Космачу „међу моје војнике да видите са каквом лојалношћу били бисте примљени“. Пошто генерал виђе да се Марко мало иронично насмијао застаде мало па рече „да је ту незгодно ипак и да би могли овдје у манастиру. Марко на то рече да он не може одлучити ништа без овојих другова“.

Генерал: „Ако се ви бојите ја ћу доћи сам међу вама у планину, ја се не бојим“.

Марко: „Ја се не бојим лично, али опет кажем не могу Вам одговорити, јер за тако нешто нисам овлаштен“.³⁰

На крају разговора Куљача је прихватио да папштровски партизани до 6. новембра доставе одговор италијанском генералу на питање које га интересује. Куљача је затим напустио манастир и вратио се на Папштровску гору, а његова мајка је враћена у затвор у Будву. Тиме су завршени преговори између италијанскога генерала и представника папштровских партизана.

²⁶ Игуман Филарет Котривица, Једна од мојих многобројних успомена из минаулог рата, 10. април 1942, препис.

²⁷ АИИТ, 4288/IV 4г—5 (42), Опис разговора између Марка Ј. Куљаче и генерала Луридијана од 30. октобра 1942.

²⁸ Сјећање Марка Ј. Куљаче, забиљежио аутор ових редака 20. марта 1968.

²⁹ АИИТ, 4288/IV 4г—5/42, Опис разговора између Марка Ј. Куљаче и генерала Луридијана од 30. октобра 1942.

³⁰ Исто.

Петог новембра паштровски партизани су генералу Лурдијану послали писмо у коме су између осталог изјавили следеће: „Будући да смо свјесни, а и искуство нам говори, да нас не може мимоићи Ваш ратни суд, као побуњенике у борби за ослобођење наше земље испод Ваше окупације, због тога остајемо и даље тврдо ријешени да се нећемо предати... премда смо убијеђени у лично Ваше добре намјере и благонаклоност коју би нам указали“³¹

Овим су партизани закључили разговор с италијанским генералом као представником окупаторске силе, не остављајући мјеста за будуће разговоре којима би тема била њихова предаја. Ови преговори, прихваћени и вођени без знања ОК Цетиње или некога од његових чланова, имали су без сумње позитиван ефекат, јер су допринијели угледу партизана у Приморју. Преговори су партизанима пружили и могућност да представнику италијанске војне силе у непосредном контакту јасно и гласно ставе до знања да они нијесу „одметници“, већ борци за национално ослобођење, и да га упозоре да престане са хапшењем и интернирањем жена, дјеце и старца и другим облицима терора над недужним становништвом. Окупатор је са своје стране овим преговорима показао сопствену немоћ у борби против малобројне партизанске групе, али подржаване од опромне већине становништва.

Гојко Вукмановић

³¹ Исто, Одговор паштровских партизана генералу Лурдијану од 5. новембра 1942.